

E-HÖKUMƏT TƏDQIQATLARININ TƏHLİLİ: FƏLSƏFƏSİ, NƏZƏRİYYƏSİ VƏ PRAKTİKASI

Məqalədə elektron hökumətin tətbiqinin dövlət hakimiyyət orqanlarının vətəndaşlar, təşkilatlar və e-ekonomikanın digər subyektləri arasında rəqəmsal qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilinin normativ-hüquqi təmin edilməsi təhlil edilir, bu zaman informasiya texnologiyalarının və İnternet şəbəkəsinin yaratdığı geniş imkanlar göstərilir.

Məqsəd – məqalədə elektron hökumətin tətbiqinin perspektivləri, fəlsəfəsi, nəzəriyyəsi və praktikası araşdırılır, İT və e-hökumətin tətbiq edilməsinin dövlət idarəçiliyində ictimai iştirakın səviyyəsinin yüksəlməsində və cəmiyyətin bütövlükdə demokratikləşməsində rolu təhlil edilir.

Metodologiya – tədqiqat işində sistem-nəzəri yanaşma metodundan istifadə olunub.

Tədqiqatın nəticələri – e-hökumət və İT tətbiq edilməsi sayəsində dövlətin, biznesin və vətəndaşın qarşılıqlı fəaliyyətinin yeni modeli formalaşmış, dövlət idarəçiliyinin keyfiyyəti müəssisələr arası qarşılıqlı fəaliyyətin optimallaşdırılması yolu ilə yüksəlmişdir.

Açar sözlər – *İnformasiya texnologiyaları, İnternet, virtual, elektron hökumət, rəqəmsal hökumət, elektron imza*

Elektron hökumət – (ing. E-Government) dövlət hakimiyyət orqanlarının müxtəlif qolları ilə vətəndaşlar, təşkilatlar və e-ekonomikanın digər subyektləri arasında rəqəmsal qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilinin normativ-hüquqi təmin edilməsi, tələb olunan təşkilati işlərin toplumu və texnologiya paketidir. Elektron hökumət dövlət orqanlarının fəaliyyəti haqqında informasiyanın təqdim edilməsinin səmərəli üsulunu vətəndaşlara, biznesə, dövlət orqanlarının digər qollarına və dövlət məmurlarına dövlət xidmətinin göstərilməsini nəzərdə tutur, burada dövlət ilə şikayətçi arasında şəxsi qarşılıqlı fəaliyyət ən aşağı səviyyədədir və informasiya texnologiyalarının, mobil texnologiyaların və İnternet şəbəkəsinin verdiyi imkanlardan maksimum istifadə edilir.

Son bir neçə onillikdə dünya tədqiqatçılarının diqqət mərkəzində olan mövzulardan biri İT və elektron hökumət (ing. electronic government, e-government) mövzudur. Biz burada İngiltərəli tədqiqatçılar Riçard Heeks və Savita Bailurun bir tədqiqatını araşdırmağa çalışacağıq. Müəlliflər ingilis dilli ədəbiyyat içərisində bu mövzuya həsr edilmiş 84 nəşri hərtərəfli təhlil etmişlər (1).

Müəlliflər İT və e-hökumətin tətbiqi ilə bağlı olan təsirləri, həm də bu təsirin səbəbləri ilə bağlı nəticənin perspektivinin başa düşülməsi üçün ümumi təsəvvürlərdən başlayırlar. İT və elektron hökumətin tətbiqinin təsirinin araşdırılması bir neçə üsulla ola bilər: məsələn, dövlət orqanlarında baş verən dəyişilmələri başa düşmək yolu ilə və ya indiki halda olduğu kimi, e-hökumət haqda yazan şərhçilərin fikirlərini təhlil etməklə. Bu struktur iki səviyyədə qurulmuşdur. Birincisi, texnologiyaların bir sıra perspektiv təsirləri, optimizmdən pessimizmə qədər. Optimist adlanan bəzi şərhçilər, İT tətbiqinin təsirini

əhəmiyyətli dərəcədə müsbət hesab edir, xərclərin azalması və dövlət xidmətinin keyfiyyətinin yaxşılaşması haqda fikirlər söyləyirlər. Digərləri – pessimist mövqedə olanlar isə, İT tətbiqini əhəmiyyətli dərəcədə neqativ təsirlərlə əlaqələndirir və bunun böyük xərclərə səbəb olacağını və ya ictimai məsuliyyətin itiriləcəyini iddia edirlər. İkinci yanaşma isə, təsir səbəblərinə dair texnoloji determinizmdən sosial determinizmə qədər fikirlərin davamıdır. Texnoloji determinist şərhçilər hesab edirlər ki, bu yanaşma əsasən İT və e-hökumət tətbiqinin təsirini müəyyən edən texnologiyalara xasdır. Onlar bu təsirləri birbaşa texnologiyaya bağlayır, bu işin maya dəyəri və s. haqda fikirlər irəli sürürlər. Məsələn, hesab edilir ki, kompüterlərin tətbiqi dövlət sektorunda işçi yerlərinin azalmasına səbəb olacaq. Digərləri – sosial deterministlər – hesab edirlər ki, sosial strukturlarda insanların seçimini, əsasən İT tətbiqinin təsiri müəyyən edir. Onlar insan amilini fəaliyyətlə bağlayan dəyər haqda ifadələrdən istifadə edirlər. Məsələn, kompüterləşmə ilə bağlı hər hansı iş yerinin itirilməsi, rəsmi menecerlərin işçiləri normadan artıq işlətdikləri vaxt baş verir (2).

Hər bir kontinuum (proses) təsirlərə münasibətdə neytrallığa müvafiq orta mövqeyə malik olur (məs. istər yaxşı, istərsə də pis təsirlərin dəyərliliyi barədə ifadələr) və bu təsirlərin səbəblərinin həm şərti, həm də sosial-texniki əsaslandırılması (məs. insan faktorunu rəhbər tutaraq, nəticələri müdafiə edir və ya İT dəstəkləməyə imkan verən dəyərlərin təsdiq edilməsi). Belə struktur hökmən mürəkkəb reallığı sadələşdirir, amma o, informasiya texnologiyaları və dövlət idarəçiliyi sahəsində olan müxtəlif yanaşmaların başa düşülməsi üçün istifadə edilə bilər. İT və e-hökumətin təsirlər baxımından təhlili göstərir ki, İT dövlət sektorunda tətbiqi istər müsbət, istərsə də mənfi qavranılan təsirlərlə bağlı ola bilər. Eyni bir təsir bunda marağı olan bir insan tərəfindən müsbət, digər marağ sahibi tərəfindən mənfi qarşılanı bilər. Elektron hökumətlə bağlı təsirlərin səbəbini axtaranda görürük ki, bu, əsasən, sosial kontekstdə formalaşan insan fəaliyyətinin nəticəsidir. Texnologiya ən azı insan niyyətlərinin və seçimlərinin formalaşmasında rol oynayır və özü də insanın niyyətləri və seçimləri ilə müəyyən edilir. Bizim üçün nəticəyə “yarıyadək boş stəkan” baxışı (bədbin baxış) bundan ibarətdir ki, təhlil edilən məqalələrin demək olar ki, hamısı, pozitiv və texnoloji determinist mövqe tutur (3).

Konkret olaraq texnologiyanın fəsadları haqda sübutların inkar edilməsinin və e-hökumətdən imtina edilməsinin səbəb olduğu böyük xərclərin görməzdən gəlinməsinin səbəbi, İT hökumət üçün “yaxşı şey” hesab edən, bizim sadələvh optimizm kimi xarakterizə etdiyimiz, bu mövzuya həsr edilmiş məqalələrin yarısından çoxunda tarazlığın olmamasıdır. Bütün bunlar e-hökumət ətrafında olan ümumi səs-küy səbəbindən yarana bilər. Əlbəttə, e-hökumət barədə yazılan ədəbiyyatda böyük əksəriyyət nikbin ruhdadır. E-hökumət mövzusunda işləyən tədqiqatçıların əksəriyyəti nisbətən gəncdir. Yeni müəlliflərin yarısı e-hökumətə münasibətdə müsbət mövqedədir; nüfuza sahib olan tədqiqatçıların dördüdə birindən azı tam müsbət fikir söyləmişlər. Əgər tədqiqatçı bu sahədə yenidirsə, onlar öz fikirlərində az inamlı olurlar (məs., e-hökumətin müsbət təsiri haqda olan ajiotajda olduğu kimi). Biz e-hökumət haqdakı müzakirələrdə olan güclü optimizmin daha bir izahını təklif edə bilərik: bu şəxsi maraqdır. Belə ki, bu mövzuda yazan on beş müəllif məqalələrində bəhs etdikləri layihələrdə, məhsullarda və ya xidmətlərdə birbaşa rol oynamışlar. Onlardan cəmi 5 nəfər qarışıq və ya qarışıq-müsbət fikirdə idilər; e-hökumət haqda qalanların fikri tam müsbət idi. Başqa sözlə, e-hökumət mövzusunda bəhs edənlərin üçdə ikisi onu müsbət qiymətləndirirlər. Bu məsələdə marağı olmayanların üçdə birindən azı da eyni ilə bu cür mövqe tuturlar. Ancaq “yarıyadək dolu stəkan” baxışı, yəni nikbin yanaşma da var. Müəlliflərin yarısından çoxu hesab edir ki, e-hökumətin üstünlükləri haqda olan reklama bir neçə sual işarəsi əlavə edilməlidir. E-hökumət tədqiqatçılarının

əksəriyyəti, burada insan amilinin və sosial amillərin hansısa bir rol oynaya biləcəyini qəbul edərək, kobud texnoloji determinizmi rədd edirlər. Beləliklə, hesab edirik ki, e-hökumət tədqiqatçılarının çoxunda bu işin uğur qazanacağına ümid üçün əsas var (4).

Riçard Heeks və Savita Bailur daha sonra qeyd edirlər ki, öz araşdırmalarına tədqiqat fəlsəfəsinin sadə modeli ilə: ifrat dərəcədə pozitivizm və sosial konstruksionizm ilə məhdudlaşan fəlsəfənin davamlılığı haqqında açıq görünməyən bir fikirlə (ifrat hallarının pozitivizm və sosial konstruksionizm ilə məhdudlaşdığı fəlsəfə kontinuumu haqda qeyri-aşkar təsəvvürlə) davam edirlər.

Bu mövqe ilə bağlı tənqidlər olsa da, digər fəlsəfi sxemlər iki və ya çox ölçülü strukturundan istifadə etmişlər, obyektiv olandan subyektiv olana qədər davam edən bu tip kontinuum tədqiqatları kateqorialar üzrə təsnif etmək üçün çox vaxt əsas konsepsiya kimi istifadə olunur. Prosesi konkretləşdirmək üçün onlar, əvvəlcə pozitivizm və e-hökumət münasibətlərini araşdırırlar. Pozitivist e-hökumətin tədqiqi real, obyektiv ontologiyayı (gərəckliyin mahiyyəti haqqında mülahizələr toplusunu) ehtiva edir. Onlar güman edirlər ki, e-hökumətdə əsas dəyişənlər (məs. texnologiya, vərdişlər, iş prosesləri, əmək kulturu) həqiqətən mövcuddur: və onlar əsasda yerləşən və ümumiləşdirilmiş “qanunlarla” izah edilən səbəb-nəticə əlaqələrinin toplusu ilə bağlıdır. Pozitivistlərin e-hökumət xüsusunda tədqiqatları empirik epistemologiyadan (dünya haqda məlumatları necə toplamaq lazım olduğu haqda fərziyyələrin toplusu) ibarət olacaqdır.

Burada onlar güman edirlər ki, məlumat və məlumat toplanması müşahidəçidən, onun maraqlarından və xarakterindən asılı deyildir. Əksinə, sosial konstruktivistlərin elektron işləmələrinin (layihələrinin) tədqiqi subyektiv ontologiyadan ibarət olardı. Kompüter avadanlığı daxil, fiziki obyektlərin maddi varlığını qəbul etməklə onlar güman edirdilər ki, hər hansı – maddi və ya qeyri-maddi – dəyişən üçün əhəmiyyət kəsb edən hər bir insan tərəfindən bu dəyişənə verilən konkret qiymətdir (mənadır). Bu qiymətlər digərləri ilə qarşılıqlı təsir nəticəsində yaranan subyektiv törəmələrdir.

Beləliklə, e-hökumət sahəsində sosial konstruksionizmin tədqiqi araşdırmaların diqqət mərkəzində insanların e-hökumət aspektlərinə münasibətdə malik olduqları konkret konstruksiya və qiymətlərin olduğunu güman edən epistemologiyayı ehtiva edəcəkdir. Onlar təklif edirlər ki, tədqiqatçının şəxsi konstruksiyaları, dizaynları və maraqları tədqiqatdan ayrı tutula, dəyərləndirilə bilməz. Biz e-hökuməti və təşkilatçılıq kulturu öyrənməyə cəhd etməklə fərqi təsvir edə, göstərə bilirik. Pozitivist tədqiqatda nəzərdə tutulur ki, kültür hər hansı bir fərddən asılı olmayan nisbi mövcudluğa malikdir, onu müşahidə etmək olar və onun mövcudluğu və digər dəyişənlərlə əlaqəsi hansısa bir şəkildə ölçülə bilər. Məsələn, bu tədqiqatda kültürün gücünü və növünü, onun müəyyən dərəcədə ölçülə bilən e-hökumət miqyasında tərəqqi kimi nəticələrə təsirini ölçməyə cəhd etmək olar.

Adətən bu işi, respondentlərin böyük nümayəndəli yayılmış seçimi olan anket sorğusunun köməyi ilə etmək mümkündür. Sosial konstruksion (quraşdırma) araşdırmasında güman edilir ki, kültür obyektiv varlığa malik deyil. Kültürün mənası, - nəticədə təsiri – sosial qarşılıqlı təsirin vasitəsilə yaradılır, amma sonda, bu məna subyektiv olur və hər bir konkret insanın fərqli quruluşu, konstruksiyadır. Məsələn, bu tədqiqat kültürün dövlət qulluqçuları üçün nə olduğunu, kültürün mənasının necə yarandığını və hər bir insanla kültür və e-hökumət arasında hansı münasibətlərin olduğunu müəyyən etməyə cəhd göstərə bilər. Adətən, bunu bir neçə respondentlə hərtərəfli müsahibə, sorğu vasitəsilə görmək olar (5).

Kəskin yanaşmaları xarakterizə etmək asan olsa da, hər hansı bir aralıq mövqenin xarakteristikası daha az aydındır, çünki bəziləri kəskin yanaşmalar haqda baza fikirlərini həddən artıq, ölçüyə gəlməz dərəcədə hesab etdikləri üçün, bu orta məxrəcə gəlməyə mane

olur və tədqiqatda digər fəlsəfi yanaşmalar, diqqətə alınması gərəkən yeni ölçülər irəli sürürlər. Buna baxmayaraq biz, “aydın olmayan mövqe” roluna namizəd qismində tənqidi realizm və relyativizm kimi yanaşmaları nəzərdə tuturduq. Məqalələri təhlil edərkən, 84 nəşrin heç birində, - hətta keçici olsa belə - ontologiya, pozitivizm, epistemologiya, paradiqma və s. kimi fəlsəfi yanaşmalara istinada rast gəlmədik. Ona görə biz, tədqiqatın əsas fəlsəfəsini tədqiqatçıların başlıca olaraq əsas hadisələrə necə yanaşdıqlarından asılı olaraq çıxarmağa məcbur olduq. Bu hadisələr real və obyektiv olaraq qəbul edilibmi? Onlar sosial konstruksiya kimi qəbul edilibmi, yoxsa onlar bir başqa cür nəzərdən keçirilir? Bu cür ontoloji nəticələrlə yanaşı, biz bəzi epistemoloji nəticələr çıxarmağa ümid edirdik, ancaq belə yanaşmaya bir çox məqalələrdə rast gəlmədik. Aşağıda qeyd edəcəyimiz kimi, ancaq beş tədqiqat işində pozitivim ilə açıq şəkildə assosiasiya edən statistik, etibarlı və böyük həcmli sorğudan istifadə edilib. Araşdırdığımız məqalələrdən dördü birindən azında real metodologiya hiss olunur.

Tədqiqatların əksəriyyətində müəlliflər öz məlumatlarını bəzi elmi nəşrlərin və ya hökumət sənədlərinin kifayət qədər systemsiz təhlili zamanı əldə etmişlər. Tədqiqat apararkən biz başa düşdük ki, bu cür işlərdən epistemoloji nəticələr çıxara bilməyəcəyik, çünki, əksər işlərdə metodların seçilməsi səbəbi aydın deyildi. Böyük ehtimalla, belə seçim ciddi səyləri deyil, düşünülməmiş epistemologiyamı əks etdirir. Bu cür problemlərlə biz, ümumiləşməyə və hipotetik-deduktiv və induktiv yanaşmanın yararsız dəyərləndirilməsi zamanı rastlaşırıq, yalnız 4 məqalədə bu yanaşmaya dəqiq əməl edilir. Buradan belə bir ümumi nəticəyə gəlirik ki, tədqiqatların olduqca məhdud, bizim hesablamalara görə, dördü birindən azında pozitivist yanaşma var: əsas amilləri real və obyektiv, ölçülə bilən və səbəb-nəticə əlaqələrinə qarışan kimi araşdıraraq. Hətta bu cür yanaşma belə pozitivizmə kifayət qədər sərbəst baxış tələb edir. Əgər biz eyniləşdirməyə Orlikovski-Barudinin yanaşmasını tətbiq etsəydik – “formal fikirlərin sübutlarını, dəyişənlərin kəmiyyətə ölçülməsi, yoxlanılmış fərziyyələr və nəticə haqda nəticə, sonuc” ancaq bir məqalə həqiqi pozitivist olaraq hesab edilə bilər- qalanlarının demək olar ki, hamısı daha zəif və ya daha dolaşq, qarışıq pozitivizmə misal ola bilər. Bununla biz hesab edirik ki, onlar amillər real və obyektiv olduqda onları araşdırırdılar; onlar ölçülə bilən və səbəb-nəticə əlaqəsi ilə bağlı olanda isə onları araşdırmırlar: və ya onlar bəzi faktorları açıq pozitivist mövqedən dəyərləndirirlər, digər hallarda məqalələrə qarşılıqlı subyektivlik və ya hətta subyektiv konstruksiya anlayışları əlavə edilir (6) .

Heç bir məqalə sosial konstruktivist mövqeyinə söykənərək yazıla bilməz. Biz araşdırmamızda tənqidi ənənəyə əsaslanan (konkret subyektlərə təsir edən sistemli və ziddiyyətli sosial strukturun tənqidi mənada araşdırılması) heç nəyə rast gəlmədik.

Təhlil etdiyimiz məqalələrin cəmi altısı hansısa bir “mərkəzi” mövqedə dayanır. Bir qayda olaraq, bu kritik realizmin çeşidli təzahürüdür; əsas amillərin gerçəklik kimi şərh edilməsinə baxmayaraq, bu amillərin qəbul edilməsində subyektivlik və ya qarşılıqlı subyektivlik elementləri qəbul edildi. Bu, e-hökumət tədqiqatlarında darıxdırıcı mono-kültür təhlükəsi yaradır.

Relyativist mövqedən yanaşsaq, biz e-hökumətə aid bir sıra hələ aşkarlanmayan – e-hökumətin nə üçün istifadə olunması ilə bağlı suallar və ya onun həqiqi dəyəri və onun elan edilən üstünlükləri – interpretativistlərin yoxluğu və ya zəif pozitivizmin dominant olması səbəbindən tənqidi məqalələrin yoxluğu üzündən faktiki məlumat və ideyalar görə bilərik.

Bu da həmçinin e-hökumət tədqiqatlarında tədqiqat fəlsəfəsinin olmadığı məsələsini irəli sürür.

Bizim təhlil etdiyimiz tədqiqat işlərində tədqiqatın dəqiq, aydın fəlsəfəsinin şərh,

ifadəsi yoxdur. Birbaşa, açıq söyləsək, əgər bu tədqiqatın fəlsəfəsi araşdırılmır və istifadə olunmursa, günah kimdədir – tədqiqatçılarda, yoxsa tədqiqatın fəlsəfəsi anlayışında? Hər halda, ən azı, məqalələrin bir hissəsi praktiki tövsiyələr verir və / və ya e-hökumətin digər tədqiqatçıları tərəfindən istinad edilir və ona görə bəzi akademik və ya praktiki mənada xeyirli ola bilər. Beləliklə, e-hökumət tədqiqatlarında tədqiqat fəlsəfəsinin vacibliyi və rolu məsələsi açıq qalır. Burada biz iki fikir təklif edə bilərik. Bir tərəfdən, tədqiqatın fəlsəfəsinin qəbul edilməsi özünün inkişafına, onların öz işlərini və başqalarının, həmçinin tədqiqat sahəsində akademik etibarlılığını təhlil etmək bacarığına kömək edir. Digər tərəfdən, tədqiqat ənənələrindən yazanlar belə qəbul edirlər ki, burada qeyd edilən həddindən artıq mənfi mövqe, nə real filosofların, nə də real tədqiqatçıların hərəkətlərinə az da olsa aidiyyəti olmayan nəzəri stereotiplərdir. Əlbəttə, görünən odur ki, “hazır” fəlsəfəyə olan münasibət çərçivəsindən kənara çıxmaq cəhdi məhdud dəyərə malikdir: məsələn, e-hökumət tədqiqatlarına müxtəlif yanaşmaların üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını müzakirə etməklə vaxt keçirmək. Fəlsəfi mövqelərin əsaslılığı və ardıcılığına münasibətdə qeyri-müəyyənlik bu cür müzakirələri zəiflədir. Qarışıq sahələrdə belə müzakirələr “müzakirə üçün nəzəriyyə mövzusu olmadıqda əyləndirmək və diqqəti yayındırmaq” üçün vasitə kimi xarakterizə edilir.

Elektron hökumət – informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiq edilməsi sayəsində təşkilatların və vətəndaşların dövlət xidmətinin və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin nəticələri haqda, operativliyin keyfiyyətə yeni səviyyəsi və münasibliyi sayəsində informasiyanın alınmasını təmin edən dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təşkilinin yeni formasıdır.

Elektron hökumət – dövlət orqanlarına və vətəndaşlara yeni informasiya texnologiyasından istifadə etməklə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə imkan verən xüsusi kommunikativ infrastrukturudur. Elektron hökumət informasiya texnologiyalarından, xüsusilə də İnternetdən istifadə etməklə dövlət xidmətlərini tamamilə yeni, daha uyğun və daha ucuz üsulla, istehlakçıya xidmət edir (7).

Tədqiqatçı A.A.Sidorova e-hökumət anlayışının müəyyən edilməsində iki yanaşma olduğunu qeyd edir: məhdud və geniş yanaşma (8). Məhdud yanaşma hökumətin səviyyələri, vətəndaşlar və işgüzar dairələr arasında elektron vasitələrin köməyi ilə hökumətin fəaliyyətini öyrənir. Geniş yanaşma elektron hökuməti, dövlətin, vətəndaşların və biznesin qarşılıqlı fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni səviyyədə dövlət idarəçiliyi prosesində ictimai iştirakın yüksək səviyyəsini təmin edən xüsusi sistem kimi araşdırır.

Məhdud yanaşma aşağıdakı müəyyən etməni nəzərdə tutur. Elektron hökumət dövlət orqanlarının fəaliyyətinə yardım məqsədi ilə informasiya və informasiya-kommunikasiya texnologiyasından istifadə edilməsini həyata keçirir.

E-hökumətin şərh edilməsində “yumşaq” və “radikal” yanaşmaları da fərqləndirirlər. “Yumşaq” yanaşma dövlətin idarə edilməsində yeni informasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə təkmilləşdirilməsini əks etdirir, bu isə son nəticədə əhaliyə göstərilən xidmətlərin səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir. “Radikal” yanaşmada e-hökumət təşkilat daxili münasibətlərin yeni xarakterini ifadə etməklə qalır, həm də dövlət idarəetməsinin cəmiyyətlə münasibətlərinin bütün kompleksinin transformasiyasını göstərir.

Elektron hökumət cəmiyyət ilə dövlətin qarşılıqlı münasibətlərində şəxsi amili praktiki olaraq heçə endirir. Hər bir hərəkət avtomatik olaraq qeydə alınır, həmişəlik saxlanılır, bu isə idarəçilikdə korrupsiyanın qarşısını alır. Elektron hökumət dövlət ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında daha səmərəli qarşılıqlı münasibət qurmaq imkanları açdı, dövlət siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesinə vətəndaşların cəlb edilməsi

üçün yeni üsullar yaratdı.

E-government texnologiyasının dövlət idarəçiliyi praktikasına tətbiqi göstərilən islahatların ümumi çərçivəsi daxilində həyata keçirilməsinə baxmayaraq, elektron hökumət sisteminin qurulması əksər hallarda inzibati dəyişilmələrin ənənəvi Veberçi modeldən kənara çıxmağı nəzərdə tutmur, bürokratik aparatın işinin baza prinsiplərini dəyişmədən, adi bürokratik prosedurların informasiya-kommunikasiya texnologiyası əsasında təkmilləşdirməyi həyata keçirir.

Bunu hökumətin bir çox digər funksiyaları haqda da demək olar. Rəsmi sənədlərin alınması, vergilərin, sosial ödənişlərin ödənilməsinin sənədləşdirilməsi və s. – bütün bu funksiyalar məzmunca dəyişməmişdir, amma e-government texnologiyalarının tətbiqi, onların reallaşmasını istər dövlət, istərsə də sadə vətəndaşlar baxımından sadələşdirdi.

Elektron hökumət dövlət miqyasında təşkil edilmiş, paylanmış informasiya-telekommunikasiya infrastrukturunu üzərində qurulur. Bu işin nüvəsini elektron sənəd dövriyyəsi, ölkə miqyasında idarəçilik proseslərinin bütün mahiyyətinin avtomatlaşmasına əsaslanan və dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin ciddi şəkildə yüksəldilməsi və cəmiyyətin hər bir üzvü üçün sosial kommunikasiyanın çətinliklərinin azalması məqsədinə xidmət edən dövlət idarəçiliyi sisteminin avtomatlaşdırılması təşkil edir. Elektron hökumətin yaradılmasına aid milli proqramlar sənədlərlə idarəetmənin və onların emalı prosesi ilə bağlı vəzifələrin tam spektrini reallaşdıran ictimai idarəetmənin ümumdövlət səviyyəsində bölünməsi sisteminin mərhələli qurulmasını nəzərdə tutur.

E-hökumət dövlət, ölkə, özəl sektor, dövlət işi və dövlət qurumlarında vaxt, əmək və maliyyə qənaəti səmərəliliyi və effektivliyini artıran bir təşkilati sistemdir. Bu tərifdən belə qənaətə gəlik ki, bu sistem bu günkü texnologiyadan bizə əvəzsiz avantajdır. Qloballaşma ilə texnoloji vasitələrin inkişafı, cəmiyyətin bu texnologiyadan, iqtisadi sosial dəyişiklikdə ictimai xidmətlərə olan tələbatını artırdı. Bununla dövlət, tələbatı qarşılamaq üçün daha səmərəli və məhsuldar bir iş görmək məcburiyyətində qaldı. Dövlətin bütün hərəkətləri, vətəndaşlara bürokratik maneələrlə rastlaşmadan asanlıqla bunu etməyə imkan verəcəkdir.

Fikrimizcə, e-government texnologiyaları bazasında dövlət idarəçiliyinin yenilənməsinə yeni yanaşmalardan biri kimi, keyfiyyət menecmenti və onun əsasında proqramlaşdırılan dövlət modeli ola bilər.

Daxil olan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları nəticəsində Qərb ölkələrinin elektron hökumət strukturuna keçidi inkişaf etməkdə olan ölkələrdən daha sürətli və asan olmuşdur. Burada elektron hökumətə keçid üçün zəruri resurslar, hazırlıqlı işçi qüvvəsi və düzgün strategiya olduqca vacibdir. E-hökumət dövlətin gündəlik idarəetməsini asanlaşdırmaq üçün ünsiyyət və informasiya texnikasıdır. Elektron hökumət, informasiya texnologiyalarının dövlət idarə strukturları ilə vətəndaşlar, müəssisələr və digər dövlət qurumları arasındakı əlaqədir.

Elektron hökumət infrastrukturunun hazırlanmasında prioritet addımlar aşağıdakılardır: 1) Hüquqi infrastruktur sahəsində online xidmətlərə keçid edərkən zəruri hüquqi qaydalar reallaşdırılmalıdır. Bu çərçivədə elektron imza və elektron sənədlərə hüquqi etibarlılıq təmin etmək üçün qanuni tənzimləmələr edilməsi tələb olunur. 2) Texnoloji infrastrukturda e-hökumət vəziyyətinə görə, dövlət və vətəndaşlar arasındakı əlaqələrdən zəruri hallarda, zəruri informasiya və sənədlərə şəbəkə mühitindən, ictimaiyyətdən istifadə edilən, şəbəkə üzərində xidmətlərin həyata keçirildiyi bir təşkilat növüdür. Bu geniş kommunikasiya şəbəkələrinin yaradılmasını tələb edir. Online xidmətlər üçün texnoloji infrastrukturun dizaynı tətbiq planı hazırlanmalıdır. Elektron hökumət üçün informasiya və kommunikasiya sistemlərinin infrastrukturunu bu sistemləri təhsilli və lazımi ixtisaslarla inkişaf etdirmək və istifadə etməkdir. Burada təlimli işçi qüvvəsinin lazım olduğu qeyd

edilir. Cəmiyyətin nəzərdə tutulan sistemlərə uyğunlaşdırılması üçün zəruri təlimlərin köməyi ilə bu dəyişikliklər idarə edilməlidir. E-hökumət ciddi maliyyə vəsaitlərini investisiyaya çevirir, klassik büdcə hazırlama proseduraları istisna olmaqla, yeni modellər yaradılır.

Bürokratik prosedurların hökumət funksiyalarının yerinə yetirilməsinin, icrasının e-government texnologiyalarına belə köçürülməsi sayəsində bu cür təkmilləşdirilməsi, sözsüz publik xidmətlərin (informasiyaya çıxışın genişləndirilməsi, sənədlərin verilməsinin sürətləndirilməsi və s.) və onların yerinə yetirilməsinə çəkilən xərclərin azaldılması dövlət aparatının işini xeyli yaxşılaşdırdı.

Ölkədə elektron hökumətin yaradılması bu xidmətləri İnternetə verməli, vətəndaşların və biznesin qarşılıqlı münasibətlərini asanlaşdırmalıdır. Dövlət orqanlarının öz aralarında qarşılıqlı münasibətlərinin əsasını elektron imzadan fəal istifadə ilə elektron (kağızsız) sənəd dövriyyəsi təşkil etməlidir. Dövlət təşkilatlarının bütün kağız sənəd dövriyyəsi də bu texnologiyaya keçirilməlidir.

Elektron hökumət sayəsində insanların idarəetmədə qəbul edilən qərarlara təsir etmək imkanları artır, onların fikirləri daha çox eşidilir, onlarda baş verənlərin iştirakçısı olduqları haqda hisslər formalaşır, əhalinin informasiyalıq səviyyəsi yüksəlir. Ən yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında dövlət idarəçiliyi modelinin sistemli və ardıcıl, davamlı islahatı təmin etmə qabiliyyəti olan bu yanaşmanın qəbul edilməsi, təkcə e-government sistemi sahəsində lider ölkələr üçün deyil, həm də tam elektron hökumət quruculuğuna yenicə başlayan dövlətlər üçün, o cümlədən müasir Azərbaycan üçün aktualdır.

Dövlətin fəaliyyət proseslərinin e-government mexanizmlərindən istifadə etməklə sonrakı təkmilləşdirilməsi, inzibati islahatlara və publik idarəetmə praktikasına informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının implantasiya edilməsi, aşılması yeni nəzəri yanaşmalar tələb edir.

E-hökumətin xidmət infrastrukturunun yaradılması sahəsindəki fəaliyyətdə nəzərə almaq lazımdır ki, elektron hökumətin infrastrukturunu yaradan zaman effektiv və səmərəli xidmət üçün lazım olan elementlərin başlanğıcında xidmət infrastrukturunun yaradılması, qurumlar arasında məlumat ötürülməsini asanlaşdıran xidmət mexanizmlərinin yaradılması, vahid mərkəzdən təşkilatların əlaqələndirilməsi, mərkəzin yaradılmasında və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində vacibdir. E-hökumət quruculuğunda uğur gətirəcək səbəbləri qeyd etmək vacibdir. Burada istifadəçilərə ən səmərəli şəkildə xidmət göstərilir. Xidmət mexanizminin yaradılması ilə birlikdə xidmət mexanizmi, sistem komponentləri yaratmaq, xüsusi iş prinsiplərinin müəyyən edilməsini tələb edir. Məlumatları alma, saxlama, paylaşma prinsipi xidmət mexanizmi tərəfindən müəyyən edilir. Bütün qurumlar arasında səmərəli məlumat mübadiləsi sistemi qurulmalıdır.

Elektron hökumətə keçid prosesində qiymətləndirmə aparmaq üçün kritik uğur faktorlarının təyin edilməsi lazımdır. E-hökumət quruculuğunda hüquqi, texniki və inzibati sahələrdə yaşanan problemləri nəzərdən keçirək.

Hüquqi məsələlər sahəsində buraya aşağıdakılar daxildir: - elektron sənədlərin dövlət tərəfindən qəbul edilməsi və identifikasiyası,- virtual korporativ şəxsiyyətin müəyyən edilməsi, - şəxsi məlumatların məxfiliyinin təmin edilməsi,- elektron imzanı qəbul etmə, - İnternetdə törədilmiş cinayətlərin araşdırılması, - istehlakçının qorunması, - müqavilə hüququ və dövlət satınalmaları haqqında qanunvericilik. Bunlardan başqa təşkilatlar arasında informasiya mübadiləsində qaydalar və standartların aşkarlanması, sahibkarlığı dəstəkləmək, ümumi dövlət siyasətinin və strategiyasının olmaması, yeni sistemə görə ictimaiyyətin hazırlanması, resursların itməməsi də var.

Texniki problemlərə bölgələr, şəhərlər və məhəllələr arasında xidmətlərə çıxış üçün lazım olan infrastruktur xidmətdən bərabər faydalana bilməmək, investisiya xərclərinin yüksək olması, məxfilik və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, informasiya paylaşımında müəyyən standartların yaradılması, kommunikasiya infrastrukturunun olmaması daxildir.

İdarəetmə problemləri içərisində adoptasiya, ixtisaslı kadrlara ehtiyac olması, informasiya mərkəzlərinin aktiv işi, koordinasiya işinin yoxluğu da var. Elektron hökumət quruculuğunu effektiv həyata keçirmək üçün ümumi siyasət və strategiya, həmçinin maliyyə resursları olmalıdır.

E-hökumətin tətbiq edilməsi nəticəsində qazanılan aşağıdakı faydaları qeyd etmək olar: artan məhsuldarlıq - miqdar və keyfiyyət baxımından əvvəllər mümkün olmayan vəzifələrin icrası; təkmilləşdirilmiş xidmətin çatdırılması, dövlət xidmətlərindən bərabər istifadə imkanı təmin etmək, xidmət səviyyəsinin, keyfiyyətinin və təminat standartlarının (gizlilik daxil olmaqla) seçilməsi, uğursuzluqlar nəticədə əlavə xərclər tələb edir .

Altqat infrastrukturunun qeyri-kafi olması quruculuğun səviyyəsinin ən əhəmiyyətli çatışmazlıqlarından biridir. Buna görə də vaxt və keçid prosesi dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Bu zaman İnternet və informasiya texnologiyaları xidməti müasir üsullar ilə həyata keçirilir. Bu işdə vətəndaş, müştəri razılığı birinci sırada olmalıdır. Bu çərçivədə vətəndaşın tələbləri qiymətləndirilməlidir. Elektron hökumət informasiya texnologiyaları istənilən hədəfə, dövlət rəhbərliyinə çatmaq üçün vasitə olaraq görülməməlidir. Bu inkişafın məqsədi tələblərə tez və keyfiyyətli cavab verməkdir. Bu gün dövlət qurumlarının elektron hökumət strukturuna təqdim etdiyi xidmətlərə uyğunlaşma işləri davam etdirilməlidir. Təhlükəsizlik, səhiyyə, təhsil, ödənişlər, sosial təminat, bələdiyyə xidmətləri əsasən e-hökumət tərəfindən yerinə yetirilir. Mövcud proqram və kommunikasiya infrastrukturunun inventarlaşdırılması, təşkilatlararası əməkdaşlığın qurulması barədə məlumatlar verilməsi, təcrübə mübadiləsi, paralel proqram və tətbiqlərin qarşısının alınması təmin edilməlidir.

Elektron hökumətin inkişafına mane olan əsas texniki səbəblərdən biri elektron kommunikasiya iştirakçılarının identifikasiya edilməsidir. İnternetin açıq olması, elektron sənədin məzmununu dəyişmək imkanı, məlumatların ilkin məzmununun təhrif edilməsi təhlükəsini yaradır.

Elektron hökumət quruculuğunda rast gəlinən uğursuzluqların səbəblərini öyrənmək və uğura kömək edən amilləri daha yaxşı başa düşmək üçün e-hökumətin həyata keçirilməsindəki çətinlikləri araşdıraraq. Qeyd etmək lazımdır ki, elektron hökumətin praktikada həyata keçirilməsi heç də asan deyil. Əslində, bütün e-hökumət layihələrinin 60% -dən çoxu uğursuz olmuşdur. Bunun səbəblərindən biri hər hansı bir dəyişməyə qarşı ümumi müqavimətdir. Həmçinin əsaslı şəkildə qüsurlu olan bir dəyişiklik nəzəriyyəsinə əsaslanan transformasiyanın tətbiq edilməsi səyləri səbəbindən, e-hökuməti bir dəyişiklik prosesi kimi təqdim etmək cəhdləri, tez-tez təşkilati dəyişiklik prosesini təşviq etmək üçün fərdi işçilərin davranış nümunələrinin ilk növbədə dəyişdirilməsinə ehtiyac olduğu fikrinə əsaslanır. Fərdi davranış təşkilatdakı insanların mövqelərindən və rollarından asılıdır. Bu konsepsiya, işçilərin vaxtından əvvəl həll olunmayan yeni bir təşkilati kontekstə daxil edilməsi yolu ilə davranışın dəyişməsinə daha məqsədəuyğun hala gətirmək üçün istifadə edilə bilər. Amma ümumi təşkilati dəyişikliklər e-hökumət ilə yanaşı baş verir.

İnternet vasitəsilə təmin edilən informasiya xidmətlərinin məxfiliyi və təhlükəsizliyini iki səviyyədə nəzərdən keçirək. Birincisi, rəhbərlik vətəndaşlara və təşkilatlara xidmət göstərən qurumların istifadəsi zamanı, zərərli üçüncü tərəflər tərəfindən məlumatların əldə edilməsinin qarşısı alınmalıdır. Gizlilik və təhlükəsizliyin digər bir aspekti ictimai məlumatın milli təhlükəsizliyə təhlükə yarada biləcəyi ehtimalının olmasıdır.

İstifadəçilər məxfiliyin olmasına əmin olmalıdırlar. Təhlükəsizlik məsələsi üçün ümumi tətbiq sahəsi elektron imza və rəqəmsal imza vasitəsilə həyata keçirilir. E-imza, istifadəçinin real şəxsiyyətidir, rəqəmsal imza da virtual bir möhürdür. Bu işlər təhlükəsizlik üçün əhəmiyyətli vasitələr olaraq istifadə edilir.

Səmərəli elektron hökumətin qurulması bütün inzibati funksiyaların, bürokratik aparatın maksimal məhsuldarlığına yönəlmiş, səmərəli işləyən bir sistemdə dəqiq birləşməsi və tənzimlənməsini tələb edir. Aydınır ki, belə bir nəticəyə elektron hökumətin ancaq mövcud bürokratik təşkilatların və prosedurların informasiyalaşmaya və avtomatlaşmaya əsaslanaraq qurulması səbəb ola bilər.

Yuxarıda dediklərimizdən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, e-hökumətin əsas məqsədi vətəndaşlara daha yaxşı və səmərəli xidmət göstərmək, hökumətin etibarını artırmaq və bu sahədə demokratik prosesi gücləndirməkdir.

Beləliklə, müasir dövrdə elektron hökumət, İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının tətbiq edilməsi sayəsində dövlətin, biznesin və vətəndaşın qarşılıq fəaliyyətinin yeni modelinin formalaşmasına kömək edən, dövlət idarəçiliyinin keyfiyyətinin daxili və müəssisələr arası qarşılıqlı fəaliyyətin optimallaşdırılması vasitəsi ilə yüksəltməyə yönəlmişdir. E-hökumət dövlət xidmətinin yüksək keyfiyyətlə təqdim edilməsini təmin edən, dövlət idarəçiliyində ictimai iştirakın və cəmiyyətin bütövlükdə demokratikləşməsinin səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən publik hakimiyyətin təşkilinin keyfiyyətə yeni səviyyəsini təmsil edən qurumdur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. – Amsterdam, 2007. – Vol. 24, №2
2. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-5
3. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-6
4. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-7
5. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-8
6. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-9
7. Heeks R., Bailur S. Analysing e-government research: Perspectives, philosophies, theories, methods and practice // Governmentinformation quarterly. Səh-10
8. Сидорова А.А. Электронное правительство. М.,Издательство Юрайт. 2017. 165 с.
9. Сурин А.В. Стратегии развития электронного правительства// Вестник Московского Университета. Серия 21. Управление (государство и общество). – М., 2006. – №2.
10. Павроз А.В. «Электронное правительство» и современные административные реформы / А.В. Павроз // Политич. Наука. – 2008.
11. Сморгунув Л.В. От электронного государства к электронному правлению: смена парадигм // Политическая наука: сб. науч. тр./ РАН. ИНИОН. – М., 2007. – №4.
12. Малитиков Е.М. Электронное правительство – цивилизационная неизбежность // Федеральная газета. 2009. №1. с.4-5.
13. Lawson G. NetState: Creating electronic government. – L.: Demos, 1998
14. Riley Th. E-government vs, e-governance: Examining the differences in a changing public sector climate // International tracking survey report. – L., Ottawa, 2003. – №4.
15. Стырин Е.М. Электронное правительство: стратегии формирования и развития: дис. канд. социол. наук. М., 2006.